

pozornosti Schumpeterově teorii a Popperovu teorii ignorovali, ačkoli jsou obě teorie podobné a Popperova může být v určitých aspektech považována za lepší. Novákova stať je jistě zajímavá, bohužel uvedený závěr je spíše pouze nastíněn než důkladně vyargumentován.

M. Hrubec ve stati Hegelovské předpoklady otevřené společnosti pojednává o pozitivních recepcích Hegelovy praktické filozofie, konkrétně J. Rawlse a Ch. Taylora. Pouští se tak do explicitní polemiky s Popperem a ukazuje, že Popperova kritika Hegela nebyla adekvátní.

M. Havelka ve stati SPD a kritický racionalismus Karla R. Poppera ukazuje změny v německé sociální demokracii, kde došlo k posunu od Marxe k Popperovu kritickému racionalismu.

Jediný „popperovský“ příspěvek podává P. Barša, který se ve stati Rawls v postkomunistické Evropě věnuje tomu, co považovali východoevropští liberálové za přitažlivé na jeho teorii a hovoří o zklamání, které zažili při posunu směrem k Walzerovým argumentům, protože tento posun jde proti morálně-argumentačním potřebám postkomunistických zemí.

Jaký obrázek Popperova myšlení se nám na základě uvedeného vyjeví? Ačkoli se jeho odsudky Platóna a především Hegela ovšem ukázaly neudržitelné (a své „pozitivní“ názory rozvíjí právě na pozadí těchto kritik), aktuální je všude tam, kde diskutuje o problémech a slabostech demokracie (například v obavách z moci médií či volby tyрана) nebo při uplatňování své teorie vědy (ani v politice nemůžeme doufat v to, že problémy jednou vyřešíme).

*Aleš Kubiczka, Pedagogická fakulta
Ostravské univerzity v Ostravě*

Fareed Zakaria

THE FUTURE OF FREEDOM. ILLIBERAL DEMOCRACY AT HOME AND ABROAD.

New York, London, 2003, 287 stran.

Fareed Zakaria, renomovaný americký politický analytik a publicista indického původu, neaspiruje na vytváření vizí střetu civilizací či konce dějin. Poutavosti jeho psaní to však neškodí, právě naopak. Jeho promyšlené konkrétnější teze o povaze současných demokracií, inspirované Madisonovým a Kantovým odlišováním demokracií a republik a Talmonovým dualismem demokracií liberálních a totalitních z počátku 50. let 20. století, totiž můžeme začasť podepřít vlastní zkušeností.

Český čtenář zná téma a způsob Zakariova myšlení a psaní ze stati „Neliberální demokracie na vzestupu“, která vyšla v revui Střední Evropa č. 81/1998 (původně byla publikována ve Foreign Affairs v roce předchozím). V koncentrované podobě zde najdeme většinu z toho, co autor představuje ve své zajímavé a čtivé knize z roku 2003. (Stručný rozbor Zakariova konceptu najdeme v kapitole o hybridních demokraciích v pozoruhodné knize „Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie“, která vyšla v roce 2003 v Brně péčí editorů V. Hlouška a L. Kopečka.) Tím nejdůležitějším je – alespoň po mém soudu – zdánlivě banální tvrzení o tom, že není demokracie jako demokracie, resp. že demokracie a ústavní a právní stát nejsou totéž. První z pojmů souvisí se způsobem ustavení vlády (svobodné a všeobecné volby), druhý pojem spíše s prostředky a cíli vlády. Obávám se, že tato distinkce není úplně zřejmá nejen mnoha studentům společenskovedních oborů, nýbrž rovněž nemálu politiků. Také proto bych na

některé zajímavé partie recenzované knihy rád upozornil.

Velká většina současných zemí se podle našeho autora hlásí k demokracii, jež nicméně zdaleka není pouze formou vlády, ale i způsobem života, proniká do ekonomiky (masy drobných investorů) či kultury (populární hudba, televize). Základním atributem politické demokracie jsou svobodné a všeobecné volby, z nichž však jako vítězové mohou vzejít také rasisté a fašisté využívající státního aparátu k útlaku menšin a jednotlivců. Pokud demokracie neuznává vlastní sebeomezení ústavou a základními lidskými právy, jde o demokracii neliberální; těch je více než polovina z celkového počtu. Pro liberální demokracii jsou vedle svobodných voleb, jež jsou její nezbytnou, nikoli však jedinou podmínkou, příznačné i atributy vlády práva, dělby moci a ochrany základních svobod, jejichž úhrn představuje to, čemu Zakaria říká konstituční liberalismus. Konstituční liberalismus, jehož počátky lze stopovat přinejmenším k anglické Velké listině svobod, je zárukou svobody a tolerance bez ohledu na to, zda vládne lid či monarcha (příklad liberálních autokracií 19. století).

Jakkoli USA platí za vzorovou demokratickou zemi, právě ony jsou niterně spjaty s konstitučním liberalismem vyjádřeným v ústavní filozofii strachu z akumulované moci. Výrazem této filozofie je zmnožování překážek stavěných do cesty voleným většinám (Listina práv, jmenovaný Nejvyšší soud, Senát založený na paritě států, ochrana menšin apod.). V současnosti však jsme svědky zvýšeného demokratizačního úsilí, jež se např. projevuje větší otevřeností Kongresu vůči neomezeně vládnoucímu veřejnému mínění, což podle kritiků vede k dysfunkčnosti federálního zákonodárného sboru, z něhož zmizely vůdcovské osobnosti. K přemýšlení se tak nabízí obecnější otázka: Co když svoboda nevychází z chaotické přímé demokracie (příkladem je referendová mánie v Kalifornii), nýbrž z regulované demokracie

zastupitelské, obsahující řadu pojistek proti zbožštění volebního principu? Formulaci této otázky, s níž se Zakaria v dalším textu vyrovná, končí úvod knihy.

V první kapitole se setkáme se stručným líčením dějin lidské svobody. Podstatným momentem této části knihy je důraz kladený na dualismus ve vývoji západní civilizace. Přestěhování císařské moci do Konstantinopole a setrvání římského biskupa ve Věčném městě vytvořilo předpoklad duality církve a státu (srovnej císařopapismus Byzance a Ruska a absenci silné institucionální „církve“ v islámu). Dalšími tendencemi svědčícími svobodě byly mnohost panovníků v Evropě (versus čínská nebo osmanská centralizace), konflikt panovníka a stavů a rozštěpení universální (západní) církve mezi katolíky a protestanty (svobodné čtení Bible jako zárodek svobody vědeckého bádání) – to vše znamená soutěž idejí, ekonomik, moci.

Pomineme-li tuto linii uvažování, stojí za zmínku připomenutí povahy řecké demokracie založené na politické participaci plnoprávných občanů, nikoliv ovšem na garancích svobody jednotlivce. Řecká svoboda znamená neomezenou moc obce prosté cizí nadvlády, s římskou svobodou již autor spojuje vládu práva a rozdělení moci. Se subjektivními právy se mnohem později setkáváme např. jako s právy Angličanů chráněnými je před panovníkovou zvlí; návratem k těmto právům byla i americká revoluce, přece jen však již doplněná osvícenským zřetelem rovněž k právům přirozeným, tj. k právům každé lidské bytosti.

V závěru této kapitoly čteme kritiku vysvětlování stavu určitých zemí jejich civilizační či kulturní souznělostí. Ekonomická zaostalost Číny se vysvětlovala Konfuciem stejně jako její pozdější ekonomický vzestup. Zkrátka, kultury jsou natolik komplexní entity, že je v nich možné najít oporu téměř pro jakékoli tvrzení. Důležitější jsou hodnoty (např. řád a svoboda), které mohou svědčit rozvoji hospodářství a společnosti jako

takové (viz rozdíl mezi liberalizujícími se autokraciemi jihovýchodní Asie a africkými lidovládami).

Následující kapitola na příkladu rozšiřujícího se volebního práva přelomu 19. a 20. století ilustruje již uvedenou tezi o možném nástupu nepřátel svobody (především nacionalistů) k moci demokratickými prostředky. Prvním moderním příkladem tohoto jevu však byla již Francouzská revoluce s jakobínskou totalitní demokracií nároující všemocnost ve jménu lidu. Voleb a referenda proti svobodě ostatně využíval i Napoleon III.

Dosti důležitou je otázka vztahu demokracie a blahobytu. Např. S. M. Lipset spojuje stabilitu demokracie právě s blahobytem, na druhou stranu nemálo bohatých zemí zůstává autokraciemi. Problém arabských ropných států spočívá v tom, že si vlády kupují poslušnost občanů absencí daní, modernizací infrastruktury a sociálních služeb. Občané na základě tiché dohody nepožadují skutečnou reprezentaci (no taxation, no representation). Ekonomická rizika zemí, jejichž bohatství (snadné peníze) se skrývá pod zemským povrchem, spočívají v podcenění technologické invence: mnohdy tak vyšší ekonomický růst vykazují země bez nerostných zásob. Kapitalistické podnikání předpokládá pravidla zajišťovaná fungujícím státem: chybí-li vynucovaná pravidla a jistota o vlastnických vztazích, kapitalismus se etablovat nedokáže.

Třetí kapitola je více zaměřena na fenomén neliberálních demokracií, jejichž ukázkou je třeba Jelcinovo, a možná ještě více Putinovo, Rusko se svou kombinací voleb a autoritářských vládních praktik. Jiným příkladem téhož druhu je Venezuela za vlády Hugo Chaveze, který za pomoci několikaletých voleb a referend velmi rychle přebudoval celý ústavní systém (odstranil či oslabil pojistky zneužívání moci, např. druhou komoru) a svou hospodářskou politikou podlomil prosperitu jihoamerické ropné velmoci: přes nerostné bohatství zde přibývá chudých.

Do třetice můžeme uvést Pákistán před nástupem Parvíze Mušarafa, označený jedním tamním deníkem za „fašistickou demokracii“, v níž vládne korupce, je potlačována opozice a jsou rozpouštěny regionální parlamenty. Neliberální demokracie akumulují moc v domnění, že v rukách lidu nemůže být zneužita (mylnost tohoto názoru odhalil nejpozději J. S. Mill, avšak spíše již dříve J. Madison). Koncentrace moci je krom jiného na šíru i s decentralizací. Zakaria se poměrně obšírně zabývá rodnou Indií, v níž sice od 50. let 20. století přibývá demokracie ve smyslu politické participace a rovnosti, nicméně ubývá liberalismu (na úrovni států se setkáváme s masivní korupcí, falšování voleb, nacionalistickými vášněmi). Zčásti to souvisí se ztrátou významu europeizovaných elit a nástupem nových politických stran, které získávají podporu dovoláváním se etnické či náboženské identity voličů – autokracie to dělat nepotřebuje, nepořádá totiž svobodné volby.

Ve čtvrté kapitole se autor věnuje světu islámu. Společným rysem arabských zemí je posilování konzervativních islamistů všude tam, kde probíhají volby: monarchové jsou liberálnější než jejich lid. Vítězství fundamentalistů, pro něž je islám politickou ideologií, znamená útok na beztak omezenou svobodu a na demokracii samu. Modernizace arabského světa představuje dlouhou řadu selhání, jež byla identifikována se selháním západní cesty vývoje (sekularismus, socialismus aj.). Bídny stav ekonomiky (jinde než v ropných emirátech) brání vzniku silné střední třídy, obvyklé opory umírněných režimů. Situace je zde navíc specifická neobvykle vysokým podílem mladých lidí, kteří inklinují k aktivnímu protestu proti domácím poměrům. Jako jazyk opozice se jim nabízí jazyk náboženství s jeho absolutní morálkou. Urbanizace vede k proměně charakteru islámu, na což ostatně upozorňuje také E. Gellner: náboženství tradičních venkovských společenství je zakořeněno ve zvycích a historické zku-

šenosti, v městských aglomeracích zůstává jen abstrakce – Písmo. Zajímavá je aktuální poznámka o Iráku, jež podle Zakarii vyžaduje před volbami nejméně pět let reform: světu však stačí volby, po nichž je voleným zástupcům lidu vše dovoleno.

Pátá kapitola je vyhrazena zkoumání USA. Růst blahobytu posledních desetiletí je provázen ztrátou víry v americkou demokracii, jíž můžeme pozorovat např. v klesající volební účasti. Tradiční vyvážení demokracie a liberalismu se stává minulostí, demokracie vítězí na úkor hierarchie a stability. Vládné veřejné mínění a jím se zaštiťující lobbisté, jimž nejsou veřejně jednající členové Kongresu schopni vzdorovat v obavě o své znovuzvolení. Důsledkem jsou mj. dotace ve prospěch nejrůznějších zájmových skupin, jakkoli tyto nejsou v ekonomických obtížích, politický vliv kubánských emigrantů koncentrovaných ve dvou jižních státech atd. (viz Madisonovu dávnou obavu z „factions“). Přesto, možná poněkud paradoxně, Američané nejvíce důvěřují nepříliš demokratickým institucím typu armády, Nejvyššího soudu či Federálního rezervního systému. Ukazuje se, že efektivitě svědčí izolování některých rozhodovatelů od bezprostředních tlaků demokracie. Organizované zájmy by mohly být vyvažovány a limitovány silnými politickými stranami; ty se však staly obětí primárek, zejména otevřených, jež znamenají konec cílevědomé personální politiky. Stále méně se usiluje o dobrou vládu, ale o více demokracie. Pěknou ukázkou tohoto přístupu je Kalifornie, co do četnosti využívání forem přímé demokracie následující hned za Švýcarskem, jíž se podařilo řadou referend zasahujících do rozpočtového hospodaření rozvrátit vlastní ekonomickou politiku způsobem vyžadujícím zásahu A. Schwarzenegera. Vedle referenda, jež eliminuje dohadování a kompromisy mezi exekutivou a legislativou, různými politickými stranami a odborníky, je zde frekventované i odvolání z funkce („recall“), jímž lid trestá ty, kteří

nejsou schopni vládnout za podmínek lidem stanovených (cca 85 % rozpočtu představují mandatorní výdaje – viz též situaci u nás).

V následující, závěrečné kapitole nás Zakaria na příkladech pádu tradičního bankovního domu J. P. Morgan, oslabení velkých církví a krachu projektu dobrého vkusu „Klub knihy měsíce“ seznamuje s úpadkem autority v USA. Zmizel duch veřejné služby, důvěry a cti, jehož nositeli byly elity (především svobodná povolání, ale i americká varianta anglické gentry). Dnes něco takového působí tak nepravděpodobně, že tvůrci velkofilmu „Titanic“ raději zvěrohodní historii líčením hyenismu cestujících boháčů, jakkoli ve skutečnosti mnozí z nich přenechali svá místa v záchranných člunech ženám a dětem z nižších palub a zahynuli. Tradiční elity si byly jisté svým postavením, proto se mohly věnovat službě a charitě. Nové elity se být elitami necítí, nehlásí se tudíž ani k vlastní odpovědnosti. Zatímco s povahou a sebereflexí elit lze je stěžejně počít, je podle Zakarii nutné pokusit se o záchranu efektivitu liberálně demokratických politických systémů posílením nevolených orgánů (nadstranické komise zohledňující dlouhodobé zájmy) spolu s oživením republikánské myšlenky delegace vlády zvoleným (vybraným) občanům.

Nejsem si jist, zda jedno každé Zakariovo tvrzení obстоjí pod drobnohledem, jejich souhrn však působí dojmem velmi přesvědčivým. Rozhodně jde o cenný a inspirativní příspěvek k moderním teoriím demokracie. Proto je třeba velice přivítat záměr vydavatelství Academia knihu o neradostných vyhlídkách svobody vydat v češtině. Jak již výše naznačeno, bude její promýšlení k užítku veřejnosti nejen akademické.

*Jan Kysela, Kancelář Senátu
a Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze*